

Grad Rijeka u 20. stoljeću: Narodi-nacije, sukobi, granice, migracije

Grad Rijeka i danas se rado predstavlja kao tolerantna multikulturalna sredina, pomalo drugačija od ostale Hrvatske. No, je li tome doista tako? Rijeka je funkcionirala kao multikulturalni grad u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, no s puno manje tolerancije jer je ovdje nešto prije nego u većini europskog kontinenta eskalirala nacionalna netrpeljivost, isključivost, proganjanje i prakticiranje represija totalitarnih režima. Naime, od druge polovice 19. stoljeća Rijeka postaje poprište nacionalnih sukoba između pro-mađarskih i protalijanskih političkih strujanja te Hrvata. Upravo zbog toga povijest ovog grada u razdoblju od sredine 19. do sredine 20. stoljeća može poslužiti kao studija slučaja za proučavanje ovih povijesnih fenomena.

Ključne riječi: grad Rijeka, multikulturalnost, multinacionalnost, totalitarizmi

Povijest Rijeke kao povijesni koncentrat

Bez obzira koliko govorili o nužnosti objektivnog pristupa u znanstvenim istraživanjima, povijesna je znanost uvijek na rubu subjektivnog. I sam odabir teme, a kamo li argumenata, dio je subjektivnog, tim više ako je tema nešto posve blisko i gotovo intimno kao povijest grada u kojem je autor – povjesničar, znanstvenik, rođen, odrastao i živi. Ponekad je najteže predstaviti ono što bi bila zavičajna povijest. Kontekstualizacija i usporedba sa sličnim slučajevima, metode su koje nas drže podalje od prebrzih zaključaka. Dekonstrukcija mitova poseban je izazov. Jedan od „mitova“ koji obavlja Rijeku je da je to multinacionalni, kozmopolitski grad, različitih i raznolikih kultura koje međusobno sužive u toleranciji.¹ Na nesreću mnogih nas koji bi voljeli da je tako, u zadnjem valu iseljavanja početkom ovog stoljeća Rijeku je napustilo nekoliko desetaka tisuća radno sposobnih ljudi koji su se odselili u druge dijelove Europe u potrazi za boljim uvjetima života.² Pri tome, relativno blaga klima, geografski povoljan položaj, kao i povoljno političko okruženje nije bilo dovoljno do-

1 Jedna od glavnih promotivnih fraza Rijeke kao europske prijestolnice kulture 2020. bila je „Luka različitosti“ aludirajući na multikulturalnost grada bez posebne odrednice da li se to odnosi na prošlost, sadašnjost ili neko buduće stanje grada kojem se tek stremi kroz različite kulturne programe.

2 <https://www.novilist.hr/rijeka-regija/rijeka/statistika-nikako-nije-dobra-rijeka-u-godinu-dana-izgubila-1-520-stanovnika-evo-koliko-ih-sada-ima/> (posjet 29. 10. 2021.)

bar argument da se ne napusti „voljeni grad“.³ Zamiranjem gotovo svih proizvodnih pogona koji su u Rijeci postojali zapravo kao austro-ugarsko nasljeđe: brodogradnja i povezane industrije, lučki promet roba i ljudi, rafinerija, prehrambena postrojenja, pa i povezana infrastruktura (pri tome prvenstveno mislimo na željeznicu) nestalo je zaključno stotinu godina nakon prestanka postojanja te velike višenacionalne države koja je predstavljala dovoljno veliko tržište za takvu industriju i osiguravala dovoljan broj ljudi koji su sa svih strana došli u ovaj grad.⁴

Današnja Rijeka samo je kulisa onoga što su talijanski vojnici koji su je okupirali prije stotinu godina mogli zateći ovdje. A njihova su pisma kući prepuna hvale za ukusno uređene izloge riječkih trgovina, slastičarnica, kavana i restorana, noćni život gdje slavlje ne prestaje, elegantne gospođe, lijepe djevojke slobodnog ponašanja, ljude koji govore nekoliko jezika i bez problema se prebacuju s jednoga na drugi. Nakon blatnjavih i pogibeljnih rovova u kojima su patili pune tri godine, Talijanima je Rijeka / Fiume poput nedosanjanog sna o Domovini. „Grad je vrvio lijepim djevojkama; prodavaonice slastica bile su prepune izuzetnih poslastica, nebrojene kavane s mnoštvom ilustriranih časopisa, slasnim zabaglioniama, uslužnim konobarima, radnje s parfemima iz cijelog svijeta... Riječani su svaku večer pozivali talijanske časnike svojim kućama na zabave koje bi se otegle do idućeg dana. Jedni su jeli, drugi plesali, treći pili: zaista, činilo se kao da je ovaj grad, sa životom koji je obilovao darovima, bio nagrada za sve naše napore tijekom rata,“ zapisao je talijanski ratni dragovoljac i kasnije ugledni književnik Giovanni Comisso.⁵

S druge strane, ti isti „domaći“ koji su bili veseli, ljubazni i poslovično spremni prihvatiti bilo koji jezik i kulturu, međusobno su se glođali zbog bačene „kosti“ – nacionalizma, rastuće mržnje i netrpeljivosti u prisvajanju za sebe jedinog prava na život pod ovim komadićem „kvarnerskog sunca“.⁶

Pristup

Ovako ukratko predstavljen „slučaj“ moguće je analizirati kroz različite historiografski relevantne kategorije. To je dobro natiskan koncentrat koji gotovo u svakoj priči „daje šuga“. Za potrebe ovog izlaganja koristit ćemo ove teme:

- Utjecaj globalnih političkih zbivanja na mikro sredinu
- Gospodarski rast ili pad ovisno o povezanosti ili izoliranosti grada od njegovog prirodnog okruženja
- Prerastanje feudalnog u građansko društvo

3 <https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/grad-koji-curi-rijeka-je-u-samo-sedam-godina-izgubila-cak-11-310-stanovnika/> (posjet 29. 10. 2021.)

4 <https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/rijeka-danas-simbol-proizvodnje-i-pomorstva-u-europ-sku-uniju-ulazi-bez-industrije-ali-s-vojskom-cinovnika/> (posjet 29. 10. 2021.)

5 Giovanni Comisso, *Le mie stagioni*, (Milano: Longanesi, 1963), 21.

6 Tea Perinčić, *Rijeka ili smrt!: D'Annunzijevo okupacija Rijeke, 1919.-1921.* (Rijeka: Naklada Val: Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja, 2019), 168-177.

- Stvaranje nacionalnog na osnovu kulturnog identiteta i jezika
- Doseljavanje i iseljavanje ljudi ovisno o gospodarskim i političkim okolnostima (migracije su uvijek i gospodarske)

Grad Rijeka u povijesti dugog trajanja

Nemoguće je razumjeti događaje s kraja 19. i u 20. stoljeću bez razumijevanja nastanka i opstanka grada Rijeke. Grad se ovdje razvio kao mjesto razmjene ili susreta kopnenih s pomorskim putevima i trgovaca s kopna s onima s mora. Ovo je luka, isprva skromnih kapaciteta zbog položaja na ušću rijeke Rječine čije su bujice često zatrpavale dno i smanjivale gaz brodovima, a sidriti se ispred grada nije uvijek bilo najzgodnije rješenje. Vjetrovi, osobito bura, ovdje znaju prevariti i iznenaditi osobito one koji su Jadran na Kvarneru doživjeli za bonace i ne bi očekivali tako snažne, iznenadne nalete vjetrova i nagle promijene vremena. Reljef kojeg karakterizira naglo izdizanje planinskih nizova iz mora, uvjetuje i ovakve promijene temperatura kao i relativno česte oborine, a s time i nalete snažnog vjetra. No, s druge strane središte je Europe relativno blizu i gotovo da je Rijeka najbliža i najpovoljnija točka (s izuzetkom Trsta) gdje se iz tog dijela Europe može pristupiti moru i biti povezan s cijelim svijetom.⁷

Grad se stoga ovdje razvio kao trgovačko središte tijekom srednjeg vijeka. Prosperirao je ne samo u materijalnom, već i u ljudskom smislu. U notarskim spisima nailazimo često na molbe za nastanjenje u gradu, a dozvole boravišta ili građanska prava dodjeljuju se ovisno o tome kako se doseljenik dokazao u svome poslu pri čemu njegovo materijalno stanje ima presudnu ulogu. Sve to pomalo gradi jednu multietničku sredinu što je i primjereno lučkome i trgovačkom gradu.

Šire okruženje i utjecaj na mikro sredinu

Bez obzira što Osmanlije nisu izravno napadali Rijeku niti je opsjedali, pustošili su njeno zaleđe i činili nesigurnim trgovačke putove koji su već tijekom 16. stoljeća gotovo zamrli prema Lici i kontinentalnoj Hrvatskoj. Na moru se nametnula Venecija. Habsburgovci koji su bili feudalni vladari Rijeke od 15. stoljeća, nisu toliko polagali važnost za premoć na moru jer su se s druge strane borili za očuvanje svojih pozicija u kontinentalnoj Europi. Stoga je pomorska trgovina Rijeke svedena na minimume. Grad je važan samo kao mjesto gdje uskoci prodaju svoj plijen i gdje se razmjenjuje roba s otočanima koji su pod mletačkom upravom, sve dok traje međusobni mir.⁸

7 Josip Roglić, „Geografski položaj Rijeke“, u *Rijeka. Geografija – etnologija – ekonomija – saobraćaj – povijest – kultura*, Zbornik, ur. Jakša Ravlić, (Zagreb: Matica Hrvatska, 1953): 9-14.

8 Rudolf Bičanić, „Važnost Rijeke u ekonomsku životu Hrvatske“, u *Rijeka. Geografija – etnologija – ekonomija – saobraćaj – povijest – kultura*, Zbornik, ur. Jakša Ravlić, (Zagreb: Matica Hrvatska, 1953): 153-162.

Politika vladara i razvoj grada – Habsburgovci

Kako se opće okolnosti mijenjaju početkom 18. stoljeća, pada moć Venecije, a i Osmanlije se povlače, dok je s druge strane habsburški vladar Karlo VI. shvatio važnost trgovine i osmjelio se uložiti napore u razvoj Rijeke i Trsta kao vlastitih luka. To je bilo presudno u političkom smislu da se krenu graditi kopneni putevi prema središnjoj Hrvatskoj. Rijeka dobiva status slobodne luke i gubernija u vrijeme Marije Terezije te je pod upravom mađarskog plemstva kojem je stalo da Rijeku pretvori u svoju izvoznu luku.

Moć kapitala i državne politike – Mađari

U kratkom razdoblju 1848. – 1868. Rijeka je bila pod hrvatskom upravom. No, osiromašena Hrvatska teško će moći uložiti značajan kapital u razvoj luke i grada koji se lagano zahuktao od dvadesetih godina 19. stoljeća i oslobođenja od francuske okupacije pod Napoleonom. Stoga su lokalni moćnici u Rijeci zdušno pozdravili, makar i navodno provizornu Mađarsku upravu ustanovljenu nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. (i slučaja zvanog „riječka krpica“). Mađarski plemići, oslobođeni pritiska Osmanlija od sredine 18. stoljeća, proširili su svoje posjede i postigli zavidnu poljoprivrednu proizvodnju koja je trebala izlaz na more i povezivanje sa svjetskim tržištima. Rijeka je ta najbliža točka. Mađarskim kapitalom gradi se željeznica prema Beču i Budimpešti, širi se luka ispred grada, urbanistički se uređuje grad van nekadašnjih srednjovjekovnih okvira, dolaze i naseljavaju se ljudi, jer je radna snaga bila neophodna i to ne samo ona fizička, već i stručnjaci iz svih područja. Grad poprima obrise jedne multikulturalne, gospodarski propulzivne, politički i društveno živahne sredine.⁹

Negativna državna politika

Nakon sloma Austro-Ugarske u Prvom svjetskom ratu, Kraljevina Italija radi na tome da osim teritorija obećanih Londonskim ugovorom dobije i Rijeku. Više je razloga za to, a najmanji je zaštita stanovnika Rijeke koji su se izjasnili kao Talijani. Okupacijom Rijeke, Talijani sprečavaju da nova jugoslavenska država dobije značajnu luku koja bi bila itekako konkurentna talijanskim. Tako Rijeka, pretvorena u samo talijanski *Fiume* nakon talijansko-jugoslavenskog razgraničenja 1924. postaje periferni talijanski grad. Štoviše, odsječena od svog prirodnog zaleđa kojem zapravo služi kao luka, gubi i u gospodarskom smislu. Grad u kojem je do ovog pripojenja Kraljevini Italiji, stanovništvo većinom već pretvoreno u talijansko, vidno propada. Zbog toga je talijanska vlada morala uvesti dodatne gospodarske mjere i proglasiti Rijeku područjem bescarinske zone kako bi bar dijelom oživjela lokalna trgovina. Time su omogućene trgovačke aktivnosti sa susjednim jugoslavenskim okruženjem što je, naposljetku spasilo gospodarstvo grada.¹⁰

9 Milan Marjanović, „Rijeka od 1860. do 1918 u *Rijeka*. Geografija – etnologija – ekonomija – saobraćaj – povijest – kultura, Zbornik, ur. Jakša Ravlić, (Zagreb: Matica Hrvatska, 1953): 215-247.

10 Ivo Sučić, „Rijeka 1918-1945.“ u *Rijeka*. Geografija – etnologija – ekonomija – saobraćaj – povijest – kultura, Zbornik, ur. Jakša Ravlić, (Zagreb: Matica Hrvatska, 1953): 299.

Državna politika i strategija – Jugoslavija

Nakon priključenja Rijeke u sastav jugoslavenske države 1947., iz nekoliko razloga, koji nisu samo gospodarske naravi, ulaže se intenzivno u razvoj Rijeke kao najveće luke koja ponovno služi širem zaleđu za prekomorsku trgovinu. Usporedno s lukom i brodogradnjom, razvija se i niz specifično povezanih industrija te revitalizira one prijašnje gospodarske osnove razvoja grada.

S raspadom Jugoslavije, nestaju gospodarske osnove na kojima je zasnovan razvoj Rijeke, a i lošom pretvorbom u samostalnoj hrvatskoj državi, propada gospodarstvo. Grad još nije pronašao pravi „prekidač“ za prebacivanje u novo, prosperitetnije 21. stoljeće.

Društvo: od feudalnog prema građanskom, od naroda do nacije, od kulturnog do nacionalnog identiteta

Dugi niz stoljeća srednjeg i novog vijeka, Rijeka je grad u feudalnom posjedu Habsburgovaca. U njihovo ime gradom upravlja kapetan, a postoji i gradsko, patricijsko vijeće. Ovakva uprava potrajala je sve do 1848. kad se ukidaju plemićki privilegiji i gradsko vijeće se otvara za izabrane predstavnike iz redova građana koji si to mogu priuštiti u smislu imovinske moći. U gradu su patriciji uglavnom i zagovornici očuvanja gradske samouprave koju grad uživa još iz vremena feudalne habsburške vlasti. Jedan od elemenata koji se pokazuje simbolički i doslovno važnim u očuvanju njihovih privilegija je službeno ophođenje na talijanskom jeziku iako ono malo znači u smislu povezanosti s talijanskim narodom. Talijanski jezik je u upotrebu ušao kroz trgovinu i pomorstvo jer se ona najviše odvijala preko Jadrana, a koristio se i kao *lingua franca* na širem području istočnog Sredozemlja upravo zbog mletačke dominacije u prekomorskoj trgovini kroz dugi niz stoljeća. Iz tih praktičnih razloga, osnovno obrazovanje riječke djece bilo je također potpuno ili dijelom na talijanskom jeziku, a nerijetko se školovanje i nastavljalo na nekoj od viših obrazovnih institucija na Apeninskom poluotoku. Politički zahtjevi za autonomijom velikog dijela riječkih političara, potenciraju stvaranje talijanskog kulturnog identiteta i njegovo prerastanje u nacionalno određenje. Postepeno, s početkom 20. stoljeća, u gradu jačaju i talijanski nacionalisti. Njima su na meti prvenstveno Hrvati i Slaveni. Istovremeno, Mađari koji su upravljali gradom zapravo favoriziraju pro-talijanaške težnje kako bi balansirali prevagu hrvatskog elementa, da bi naposljetku došlo i do sukoba na relaciji protalijanskih, autonomaskih strujanja s mađarskom upravom koja je sve više ukidala samoupravu Rijeke. Na kraju, gubitkom države, tj. raspadom Austro-Ugarske Monarhije u kojoj je Rijeka jedino mogla opstati u statusu autonomnog izdvojenog tijela koje kao „čudnovati kljunaš“ zaziva pravo na talijanski govor, ali bez talijanskih korijena, ostaju otvorene opcije za ovaj grad. Ostvaruje se upravo ona najizglednija ili najglasnija: Rijeka postaje talijanski grad iz kojeg se čiste i posve neutraliziraju svi ostali nacionalni elementi.¹¹

11 Ferdo Čulinović, „Rijeka u državnopravnom pogledu u *Rijeka*. Geografija – etnologija – ekonomija – saobraćaj – povijest – kultura, Zbornik, ur. Jakša Ravlić, (Zagreb: Matica Hrvatska, 1953): 265-275.

Netrpeljivost

Rijeka je zanimljiv primjer grada u kojem su od 1919. provedene mjere koje su kasnije postale osnova fašističke države. Svi koji se nisu htjeli ili mogli identificirati kao Talijani imali su otvorenu mogućnost da se isele iz grada. Ukoliko se nisu htjeli iseliti, bili su izloženi pritiscima, zlostavljanju, oduzimanju građanskih prava i prava na privređivanje čime im je bio ugrožen i opstanak. Mnogi su tada prihvatili promjenu identiteta, talijanizaciju svojih prezimena, prihvaćanje talijanske uprave i protalijanske propagande kao jedini način da mirno žive u ovom gradu. Drugi su se pak iselili. Rijeka je do 1924. kada nakon Rimskih ugovora sklopljenih između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS, postaje stvarni dio Italije, postala i gotovo čisto talijanski grad. U međuvremenu dodatno se doseljava još talijanskih službenika, ali i uopće raste broj imigranata s područja Apeninskog poluotoka. Talijanska uprava održava se sve do 1943. i Mussolinijeve kapitulacije. Padom njemačke nacističke vlasti i dolaskom partizana 1945., izvjesno je da će svi oni koji su na neki način bili odgovorni za fašistički režim, morati napustiti Rijeku. Mnogi su pak i bili pod pritiskom da je napuste. Ponovno i gotovo isto kao što su svi ne-Talijani bili primorani s dolaskom fašizma napustiti grad, tako sada odlaze „Talijani“ iako je među njima bio veliki broj i onih koji nisu bili talijanskog podrijetla i nisu nužno surađivali s fašističkim režimom. Mnogima je oduzeta imovina i to ne samo trgovine, tvornice, radione, već i stanovi. Oni koji se s time nisu mogli pomiriti, niti prilagoditi takvom gospodarskom i političkom pritisku, odabrali su optirati i otići u Italiju, a mnogi i dalje u Ameriku i Australiju. Oni koji su politički bili neprihvatljivi za novu vlast također su bili prisiljeni napustiti Rijeku. Od 1947. Rijeka i Sušak koji je u razdoblju između dva svjetska rata preuzeo ulogu najveće luke na istočnoj obali Jadrana, postali su jedan grad. Uravnotežen je broj stanovnika, a nakon velikog egzodusa, i zbog jugoslavenskih investicija u obnovu i razvoj riječkog gospodarstva, ovamo se doseljavaju ljudi iz svih krajeva Jugoslavije. Taj radnički stalež daje specifično obilježje gradu. Rijeka je opet višenarodni, višekulturni, raznolik grad, koji je doduše izgubio prilično od one građanske kulturne jezgre, no vratilo se ponešto od one propulzivnosti s kraja 19. stoljeća.¹²

Znanost u službi gospodarstva

I na kraju, kao poveznica prema temi ovog skupa – znanost kao pokretač društva – u Rijeci su mnogi doseljenici pridonijeli praktičnim primjenama znanstvenih dostignuća, osobito u eri industrijskih revolucija. Spomenimo samo neke od njih: Robert Withehead, Britanac, suizumitelj torpeda i osnivač tvornice torpeda; Peter Salcher, austrijski fizičar, koji je fotografirao prolazak puščanog zrna kroz zrak i bavio se mjerenjem brzine zvuka, u riječku je bolnicu uveo snimanje rendgenom u medicinske svrhe; Antonio Grossich, podrijetlom iz Istre, ali istaknuti riječki protalijanski po-

¹² Ibid., 275-276.

litičar, prije svega liječnik koji je primijenio i znanstveno opisao primjenu jodne tinkture u preveniranju infekcije rana. Ovdje su boravili ili živjeli i brojni građevinski inženjeri koji su eksperimentirali s raznim oblicima ojačavanja betona radi industrijske i stambene gradnje; razni brodograditelji, mnogobrojni majstori i stručnjaci poput Milutina Barača, hrvatskog kemičara kojeg su u siječnju 1922. lokalne vlasti izgnale iz Rijeke. Svi su oni živjeli ovdje dok im je sredina omogućavala realizaciju ideja i vlastiti prosperitet.

Zaključak

Povijest Rijeke u posljednjih 50 godina 19. stoljeća i prvih 50 godina 20. stoljeća, koncentrat je svega onoga što se u istom razdoblju događa u Europi. S obzirom da se sve događalo na maloj površini i unutar zajednice koju je činio relativno mali broj ljudi, u toj je mjeri sve bilo intenzivnije, a u nekim aspektima – avangardnije iako ne u pozitivnom smislu. U navedenom razdoblju, Rijeku je pogodilo sve ono što će ostatak Europe dugotrajnije „probavljati“: nacionalizmi, netrpeljivost, proganjanje, totalitarni režimi. Gubitak kozmopolitizma i multikulturalnosti na ovome su urbanom tikvu ostavili neizbrisiv i nenadoknadiv trag. Zbog toga je upravo povijest grada Rijeke zanimljiv primjer za poučavanje svih ovih povijesnih fenomena kao i koncepta multikulturalnosti i multinacionalnosti, te nacionalizma kao takvog.

Literatura:

- Comisso, Giovanni. *Le mie stagioni*. Milano: Longanesi, 1963.
- Ravlić, Jakša, ur. *Rijeka*. Geografija – etnologija – ekonomija – saobraćaj – povijest – kultura, Zbornik. Zagreb: Matica Hrvatska, 1953.
- Perinčić, Tea. *Rijeka ili smrt!: D'Annunzijeve okupacija Rijeke, 1919.-1921*. Rijeka: Naklada Val: Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja, 2019.
- <https://www.novilist.hr/rijeka-regija/rijeka/statistika-nikako-nije-dobra-rijeka-u-godinu-dana-izgubila-1-520-stanovnika-evo-koliko-ih-sada-ima/> (posjet 29. 10. 2021.)
- <https://www.novilist.hr/rijeka-regija/rijeka/grad-koji-curi-rijeka-je-u-samo-sedam-godina-izgubila-cak-11-310-stanovnika/> (posjet 29. 10. 2021.)
- <https://www.novilist.hr/rijeka-regija/rijeka/rijeka-danas-simbol-proizvodnje-i-pomorstva-u-europsku-uniju-ulazi-bez-industrije-ali-s-vojskom-cinovnika/> (posjet 29. 10. 2021.)

SUMMARY

***THE CITY OF RIJEKA IN THE 20TH CENTURY: NATIONS,
CONFLICTS, BORDERS, MIGRATIONS***

Even today, the city of Rijeka is considered a tolerant multicultural environment, somewhat different from the rest of Croatia. But is that really the case a hundred years after the disappearance of the Austro-Hungarian Empire? It was within this state that Rijeka functioned as a multi-ethnic environment until ethnic intolerance, exclusivism, persecution, and totalitarian regimes escalated in it, a little earlier than in rest of the European continent. For this reason, the history of this city from the period between the middle of the 19th and the middle of the 20th century can serve as a case study for the study of these historical phenomena. Rijeka was under the Hungarian administration since 1870, and thanks to significant investments, it grew into a large industrial and trading port centre of the Dual Monarchy. At the same time, the number of immigrants from all parts of the Monarchy, as well as from other parts of Europe, was increasing, which gave the city a specific multicultural atmosphere. That is precisely why, after the First World War, it was impossible to apply the right of a people to self – determination as the key to deciding which country the city would belong to – the Kingdom of Italy or the future Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. This ethnic pressure resulted in a large number of forced emigrations and changes in the ethnic structure of the population. The same thing happened after the Second World War, when those who did not welcome the future Yugoslav government emigrated. After the merge of Rijeka and Sušak in one city, once again it became an important industrial and port centre where new residents from the Yugoslavia of the time moved in. The decline of industry at the very end of the 20th and the beginning of the 21st century keeps affecting the emigration of residents from Rijeka, but now for economic reasons. This loss cannot be compensated even by the efforts invested in the restoration of cultural assets as a resource for the development of cultural tourism in the city.

Key words: the city of Rijeka, multiculturalism, multinationality, totalitarianism